

„Pizarro” Eestis

August von Kotzebue teoste inglise adaptatsioonid Eesti raamatukogudes ja nende tulmelugu

KAIRIT KAUR

Läbi aegade menukaim Eestis tegutsenud näitekirjanik on ilmselt August von Kotzebue (1761–1819). Tema kuulsus ulatus Euroopast Ameerikasse ja Siberi provintsi. Weimarist pärit elava fantaasia, kiire ja lobeda sulega jurist kirjutas üle 200 näidendi, kuid ka reisikirju, romaane, luuletusi ja libretosid. Samuti andis ta välja ajakirju, muu hulgas koos tuntud abolitsionisti Garlieb Merkeliga. Ametialaste teenete eest aadeldatuna kirjutas ta oma käsitluse aadlist. Tema produktiivsuse tõukejõuks oli kahtlemata suur perekond: kolme Eestimaa aadlidaamiga oli tal 20 last, kusjuures kõiki tema abielusid on peetud õnnelikuks.

Kotzebuel on otsesid teeneid Eesti teatrielu ees: saabunud Peterburist tööle Tallinnasse, käivitas ta seal 1784. aastal harrastusteatri. Aastail 1812–1813, kui Tallinna teatrielu oli juba professionaliseerunud, oli ta Tallinna saksa teatri direktor. Kotzebue näidendis „Väterliche Erwartung” (laval 1788, tr 1789; e k „Isalik ootus”) kõlas esmakordselt laval eesti keel.

Saksa kirjandusloos on Kotzebuel olnud pigem halb kuulsus, seda vastuolude tõttu Johann Wolfgang Goethe ja saksa romantikutega. Negatiivsele vaatele aitas kaasa see, et elu lõpuaastail Vene peakonsulina tegutsenud Kotzebue mõrva 1819. aastal Mannheimis kasutati ettekäändena lämmatavate poliitiliste piirangute kehtestamiseks tollases Saksa ühiskonnas (nn *Karlsbader Beschlüsse*). Viimasel ajal on aga suhtumist Kotzebuesse asutud korrigerima. Otsa tegi lahti saksa kirjandus- ja teatriteadlaste Johannes Birgfeldi, Julia Bohnengeli ja Alexander Košenina välja antud Kotzebue draamade leksikon (Kotzebues Dramen 2011), samuti muusikateadlase Axel Schröteri (2011) monograafia Kotzebuest kui valgustuse, klassitsismi ja vararomantismi vahelisest menuautorist.

2012. aastal käivitas tollane Eesti kultuuriatašee Berliinis, kunstiajaloolane Harry Liivrand koos Conrad Wiedemanniga Berliini-Brandenburgi Teaduste Akadeemiast Kotzebue-vestluste sarja (vt Sakova 2017: 151–158). See on vaheldumisi Berliinis ja Tallinnas toimuv konverents, mille korraldamisega on peale Berliini-Brandenburgi Teaduste Akadeemia olnud seotud Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia eesotsas professor Kristel Pappeliga ning Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, ettekandjaid on aga olnud muudestki Saksa ja Eesti teadus- ja mäluasutustest, samuti Prantsusmaalt. Osaline on olnud ka esimene Saksa suursaadik Eestis pärast taasiseseisvumist, Henning von Wistinghausen, kes on kirjutanud Kotzebue-ajastust Tallinnas (Wistinghausen 1995). Sel aastal koguneti juba XIV vestlusele Tallinnas.

2012. aastal andsid Kotzebue isikut ja loomingut käsitleva kogumiku välja Tallinna Ülikooli teadlased (Tarvas jt 2012), Eestis on produktiivseim Kotzebue-uuri- ja

olnud Maris Saagpakk (nt 2012, 2016, 2017, 2018, 2021, 2022). Ka esimeste Kotzebue-vestluste ettekanded on jõudnud kaante vahele: 2016. aastal ilmus Wehrhahni kirjas-tuse sarjas „Berliini klassika” kogumik August von Kotzebuest eesti-saksa dialoo-gis (Gerlach jt 2016) ja aasta hiljem kõneka pealkirjaga „August von Kotzebue. Ein streitbarer und umstrittener Autor” („August von Kotzebue. Vaieldav ja vastuoluline autor”, Košenina jt 2017). Wehrhahni kirjastus on välja andnud Kotzebue näiden-dite uustrükke. Eesti keeles on sel sajandil Kotzebuest artikleid avaldanud Vahur Aabrams, Jaan Undusk, Anu Allikvee, samuti saksa ajaloolane Otto Heinrich Elias.¹ Kotzebue teatrikäsitlusest Tallinna Asjaarmastajate Teatri aegu on juttu Tiina-Erika Friedenthali doktoritöös (2020). Kotzebue on saanud koha Eesti muusikaloos (vt Eesti muusikalugu 2025: 191–192), temast on juttu peagi ilmuvas Balti kirjakultuuri ajaloo kirjanduse köites (BKA, ilmus). 2017. aastast olen minagi osalenud ette-kannetega Kotzebue-vestlustel, eelkõige on pakkunud mulle huvi tema tõlkijana tegutsenud abikaasa Christiane (vt Kaur 2023a). Veidi enne seda olin asunud tege-lemma baltisaksa ingliskeelse kirjanduse retseptsiooniga (vt Kaur 2018a, 2018b, 2021a, 2021b, 2021c, 2023b). Siinses artiklis olen kaks oma uurimistemat kokku viinud ja vaadanud Eestimaa sakslaste ingliskeelse kirjanduse retseptsiooni provenientsi- ehk tulemoolise lähenemise kaudu (selle kohta vt Omanikumärgid vanaraamatus 2008), uurides, kuidas Kotzebue näidendi „Hispaanlased Peruus” ingliskeelsed vahendused pealkirjaga „Pizarro” sattusid Eesti raamatukogudesse. Sellega loodan täiendada pilti küsimuses, kes siinmail ingliskeelset kirjandust luges ja kuidas see Eesti lugejateni jõudis.

Kotzebue menu ingliskeelsetel maadel

XVIII ja XIX sajandi vahetusel oli August von Kotzebue ingliskeelses maailmas väga populaarne: Briti Raamatukogu töötaja Susan Reedi (2014) sõnul on inglise lühi-pealkirja kataloogis (English Short-Title Catalogue) registreeritud ajavahemikust 1796–1800, mil Kotzebue kuulsus ingliskeelses maailmas algas ja tippu jõudis, 178 tema teoste eraldi väljaannet Suurbritanniast ja Iirimaaalt, lisaks 48 Ameerika Ühend-riikidest. Kotzebue-retseptsioon aga jätkus. Kokku tõlgiti aastail 1796–1842 inglise keelde 36 Kotzebue näidendit – paljud korduvalt –, millest 22 jõudsid etendamiseni (Thompson 1928: 58). Ehkki nii tema draamade tõlkimise kui ka kuulsuse kõrgaeg jäi aastatesse 1798–1800, mängiti tema tükke nii Londoni kui ka provintsilavadel 1830.–1840. aastateni (Milburn 1969: 153; Reed 2014). Publiku hulka kuulus Jane Austen, kes vaatas Kotzebue näidendi „Versöhnung” (1796 esietendus Hamburgis, tr 1798; e k „Lepitus”) inglise adaptatsiooni „Birthday” (1799) lavastust Bathis, millel võis olla mõju tema romaani „Emma” (1815) karakterikujutusele ja tegevustikule. Kindel on aga Kotzebue mõju Austeni teisele romaanile: teatritükk, mida harjutavad „Mansfield Parki” (1814) tegelased, on Elisabeth Inchbaldi „Lovers’ Vows” (1798),

¹ Kotzebue eesti retseptsiooni kohta vt lähemalt Kotzebued puudutava leksikoniartikli kirjanduse loendit (Teatriteksikon).

mis oli Kotzebue näidendi „Das Kind der Liebe” (1790 esietendus Tallinnas, tr 1791; e k „Armastuse laps”) adaptatsioon (Reed 2014).

„Lepitus” ja „Armastuse laps” olid ühed armastatumad Kotzebue näidendid Inglismaa ja Ameerika lavadel. Neid ületasid vaid „Menschenhaß und Reue” (1788 esietendus Tallinnas, tr 1791; e k „Inimvihkamine ja kahetsus”, ingl „The Stranger” tr 1798) ja „Spanier in Peru, oder Rollas Tod” (1794 esietendus Berliinis, tr 1796; e k „Hispaanlased Peruu ehk Rolla surm”, ingl „Pizarro” tr 1799), mõlemad Richard Brinsley Sheridan'i töötlustes (Milburn 1969: 152, 154–155). Sheridan oli üks kuulsamaid briti näitekirjanikke ja lavastajaid XVIII sajandi lõpul, Drury Lane'i teatri direktor Londonis ja poliitik. Sheridan kutsus 1799. aastal Kotzebue külla Inglismaale, et ta näidendite erakordset edu veelgi suurendada – enne 1798. aastat oli inglise keelde tõlgitud vaid neli saksa näidendit ja XIX sajandi esimesel poolel ei suutnud Kotzebuega võistelda ei Goethe ega Schiller. Kotzebue lükkas kutse tagasi, et sõita oma naise kodumaale Eestisse. Ta arreteeriti aga piiriületusel Preisimaalt Kura- maale ja teekond viis üle Miitavi hoopis asumisele Siberisse (Rosen 1910: 141–142). Nimelt suurest hirmust Prantsuse revolutsiooni ideede kandumise ees Venemaale valitses kõige rangem tsensuur ja välismaalt Vene keisririiki saabujaid, isegi kui nad olid oma riigi kodanikud, jälgiti suurima kahtlusega.

Kotzebue avaldas Siberi-memuaarid „Das merkwürdigste Jahr meines Lebens” (Berliin, 1801; e k „Minu elu kõige kummalisem aasta”) ja Preisi kuninganna inglise keele õpetaja Benjamin Beresford tõlkis need inglise keelde pealkirja all „The Most Remarkable Year In the Life of Augustus Von Kotzebue: Containing an Account of His Exile Into Siberia, And of the Other Extraordinary Events Which Happened to Him In Russia” (London, 1802). Publiku suure huvi tõttu oli Anne Plumptre juba tõlkinud inglise keelde Kotzebue varasema autobiograafilise teose „Meine Flucht nach Paris im Winter 1790” (Leipzig, 1791, ingl tr 1800; e k „Minu põgenemine Pariisi 1790. aastal”), varustades tõlke autori elu ja teoste tutvustusega (Plumptre 1800). Raamatuna ilmus teisigi reisikirju: Pariisi-reisi meenutus „Travels from Berlin, through Switzerland, to Paris, in the year 1804” (London, 1804; originaal „Erinnerungen aus Paris im Jahre 1804”, 1804) ning reisikiri Liivimaalt Rooma ja Napolis „Travels through Italy in 1804 and 1805” (London, 1806, uustrükk 1807; originaal „Erinnerungen von einer Reise aus Liefland nach Rom und Neapel”, 1805). Samuti ilmus kaks romaani: „The Sufferings of the Family of Ortenberg” (London, 1799; originaal „Die Leiden der Ortenbergischen Familie”, 1783–1784, e k „Ortenbergi perekonna kannatused”) ja „Leontina” (London, 1809; originaal „Leontine”, 1808).

Ingliskeelsetel lavadel enimmängitud Kotzebue näidendeist kaks, „Inimvihkamine ja kahetsus” ning „Armastuse laps”, olid alustanud oma võidukäiku maailma lavadele Tallinnast. Sealsamas oli 1789. aastal esietendunud Kotzebue näidend „Die Indianer in England” (tr 1790; e k „Indialased Inglismaal”), mis tõlgiti tema teostest esimesena inglise keelde („The Indians in England”, 1796). „Lepituse” pani ta aga kirja oma Friedenthali (Rahuoru) maamõisas Jõhvi lähistel (Kotzebue Dramen 2011: 147, 124, 201, 117, 239). Võiks niisiis oletada, et Eesti publik tundis huvi talle tuttavate teoste tõlgete vastu, ning küsidagi: kas midagi Kotzebue ingliskeelsetest tõlgetest ja adaptatsioonidest jõudis Eestisse?

Kotzebue teoste ingliskeelsed tõlked Eesti raamatukogudes

Ülalmainitud Beresfordi tõlgitud Siberi-memuaarid Londoni Richard Phillipsi kirjastuse väljaandes (1802) on säilinud nii Eesti Kirjandusmuuseumis Tartus² kui ka Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus.³ Viimase kollektsiooni on mälestuste kolm köidet jõudnud alles 2006. aastal. Kirjandusmuuseumi eksemplarid jõudsid Eestisse ilmselt XX sajandil – tõlke teises köites leidub Oskar Kallase pühendus, kes annetas teose Eesti Rahva Muuseumile, kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu eelkäijale. Oskar Kallas, tuntud folklorist, Eesti Rahva Muuseumi rajajaid ja Eesti saadik Londonis aastatel 1922–1934, võis tõlke leida retkedel Londoni antikvariaatidesse⁴ või saada selle kingituseks saadikuna. Peale Siberi-memuaaride tundub olevat säilinud üksnes kaks Kotzebue inglise tõlget *resp.* mugandust, kusjuures mõlemad samast näidendist: „Hispaanlased Peruu ehk Rolla surm”, mõlemad tiitellehe põhjal aastast 1799, ja neid säilitatakse Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus (TLÜAR). Üks neist on Richard Brinsley Sheridan'i töötlus,⁵ teine Thomas Duttoni tõlge koos tema kommentaaridega.⁶

Miks just „Hispaanlased Peruu”?

Just selle näidendi Eestisse jõudmisel on oma loogika: „Hispaanlased Peruu” oli ingliskeelses maailmas enim tõlgitud, adapteeritud, trükitud ja etendatud Kotzebue teos. Juba 1797. aastal valmistas arvatavasti Matthew Gregory Lewis sellest näidendist esimese tõlke inglise keelde („Rolla, or the Peruvian Hero”), 1799 järgneski Duttoni eeltoodud tõlge. Seejärel ilmus näidend anonüümse North-Britoni („Pizarro”), Richard Heroni („Pizarro in Peru”) ja Anne Plumptre („The Spaniards of Peru: or the Death of Rolla”) tõlkes ning lõpuks Sheridan'i adaptatsioonis inglise lavade jaoks. Aastal 1800 sai see rida täienduse Benjamin Thompsoni tõlkega („Pizarro, or the death of Rolla”). (Watson 1971: lõigud 173–174)

² KMAR võõrkeelne raamat I 2906.

³ TLÜAR baltika kogu BA06/137–139.

⁴ Oskar Kallase elust saadiku-aastail Londonis on mälestused kirjutanud Aino Kallas („Löytö-retkillä Lontoossa”, 1944; e k „Leiuretkedel Londonis”, 1945).

⁵ Pizarro: A Tragedy, In Five Acts; Performed At The Theatre Royal In Drury-Lane: Taken From The German Drama Of Kotzebue, And Adapted To The English Stage By Richard Brinsley Sheridan. London, 1799. Thirteenth Edition. TLÜAR baltika kogu XII-736.

⁶ Pizarro In Peru, Or, The Death Of Rolla. Being The Original Of The New Tragedy, Now performing at the Theatre-Royal, Drury-Lane. With The Additional Chorusses, As Lately Rehearsed At The Imperial Theatre In Vienna, In Consequence Of The Recent Success Of The Austrian Arms In Italy. Translated from the German of August von Kotzebue. With Notes Pointing out the Difference between Mr. Sheridan's Play, and the Original; And Strictures On The Performers, & c. By Thomas Dutton. A. M. Author Of The Literary Census, And Translator Of The Sebaldu Noth-Anker. London: Printed for W. West, No. 27, Paternoster-Row, 1799. The Second Edition. TLÜAR baltika kogu XII-435.

Tallinnas säilinud Sheridanani versioon oli kõige menukam. Sheridan lisas Kotzebue algupärandile stseeni, et lugu saaks „õiglasema” lõpu: Sheridanil peab hispaanlaste juht Pizarro surema, et maksta inkade juhi Rolla verevalamise eest; Kotzebuel lõpeb tükk Rolla surmaga. Sheridanani versiooni etendati 1800. aastani (k.a) 26 korda ja sellest tehti tagasitõlge saksa keelde. Ameerika lavade jaoks adapteeris teose William Dunlap („Pizarro in Peru: or the Death of Rolla”, New York, 1800). (Watson 1971: lõigud 173–174; vt ka Strohschänk 1992)

Hispaanlaste vallutussõda inkariigi vastu ja inkade vastupanu kujutava näidendi menu põhjuseks on toodud brittide hirm Napoleoni armee sissetungi ees ja sellest tulenev samastumine rünnatud inkadega (vt Milburn 1969: 152; Löhndorf 2009: 130). Tänapäeval äratav näidendi pikk retseptsioonilugu taas huvi. „Pizarro” on teatrilukku läinud tänu eriefektidele ja seda kasutati hiljem selleks, et Briti kolonialism kriitiliselt luubi alla võtta (selle kohta vt Couture, Dick 2017; „Hispaanlased Peruus” inglise tõlgete kohta vt Matlaw 1955; Gosch 1939).

Duttoni tõlke provenients

TLÜAR baltika osakonna kogud põhinevad suuresti 1842. aastal asutatud Eestimaa Kirjanduse Ühingu (EKÜ) raamatukogul (vt lähemalt Robert 1962; Reimo, Robert 1992; Robert 1992; Reimo 1998; Jürjo 2011; Kaur 2018a: 367). Mõlemad „Pizarro” eksemplarid kuuluvad selle XII alaliiki (luule ja draama), kusjuures Duttoni tõlge paistab raamatukokku olevat saabunud varem kui Sheridanani oma. See kannab koha- viita XII-435 ja annetati EKÜ raamatukogule ilmselt 1848. aastal. Nimelt leidub EKÜ raamatukogu esimeses raamatute registreerimisraamatus,⁷ mille kirjed algavad 1844. aastast, 1. novembrist 1848 saksakeelne sissekanne: „Terve hulk raamatuid, mis varem kuulusid meie seast lahkunud [Tallinna] gümnaasiumi ülemõpetajale Beckerile, kinkijaks dr Weber. [---] Luule nr 421–443, [---].” (Estländische Allgemeine Bibliothek, l 16p)

„Ülemõpetaja Becker” oli ilmselt 4. jaanuaril 1773 Saksimaal Bautzenis Pulnitzi lähistel Oberlichtenaus sündinud Friedrich Wilhelm Becker, kes oli aastatel 1805–1821 Tallinna gümnaasiumi saksa keele ja kirjanduse ning 1821–1837 ladina keele ülemõpetaja (Lehrer-Album 1862: 70). Tema abikaasa oli Anna Margarethe Friederike (snd (von) Hueck), kellega tal oli seitse last. Becker suri 21. oktoobril 1847 Kiievis (Geni: Friedrich Wilhelm Becker),⁸ võimalik, et oma 1811. aastal Tallinnas

⁷ See kandis EKÜ raamatukogu eelkäija järgi pealkirja „Estländische allgemeine Bibliothek” („Eestimaa üldine raamatukogu”) ja selles on lisaks kogusse saabunutele ära märgitud välja- laenutatud raamatud, mida hiljem registreeriti eraldi.

⁸ Kasutan Geni viiteid perekondlike sidemete kaardistamiseks, eriti isikute puhul, kelle kohta Eesti leksikonid pole varmad elulooandmeid jagama, nt tuntud isikute naised ja lapsed. Keeruline on ka info hankimine isikute kohta, kes on tulnud välismaalt või hiljem sinna suundunud. Samuti pole kodanlaseisusest isikuid ega nende sugulussuhteid kirjeldatud nii süstemaatiliselt kui nt aadlikke, kelle kohta on koostatud genealoogilisi leksikone. Mõnikord leiab Genist andmeid, mida varasematest allikatest ei leia, ja sealt võib saada põhjalikumaks taustauuringuks hea esimese vihje. Geni andmetesse tuleb siiski suhtuda ettevaatusega, kuna selle koostajaskond

sündinud poja Wilhelm (William) Gustav Beckeri juures, kes oli 1846. aastal Kiievis abiellunud ning aastatel 1845–1859 Kiievi ülikooli farmakoloogia ja üldise teraapia korraline professor (vt DBBL: 36).

Duttoni tõlke annetaja, 1810. aastal sündinud Franz Eduard Weber Altenburgist oli samuti ülemõpetaja, kuid toomkoolis ja usuõpetajana. Weber oli ka EKÜ pedagoogika osakonna direktor ja Tallinna lastepäästemaja (sks *Kinderrettungshaus*) juhatuse liige. Pärast pensionile jäämist 1855. aastal pöördus ta tagasi Saksamaale ja juhatas seal tütarlaste kasvatusasutust Kallenbergis Saksimaal. Ta suri 1883. aastal Hosterwitzis (Dresdeni linnaosa). (Album 1859: 13; Weber 1850; Geni: Franz Eduard Weber) Ta oli abielus Carolina Elisabethiga, kes oli Friedrich Wilhelm Beckeri tütar. Paaril oli kuus last (Geni: Carolina Elisabeth Weber). Tuntuim neist oli vanim poeg Guido, Dresdeni lähistel asuva Sonnensteini psühhiaatrikliiniku psühhiaater ja direktor. (DBBL: 852) Teise poja nimi oli William, vahest onu Wilhelm Gustavi hüüdnime eeskujul – see viitab Beckeri ja Weberi perekondade anglofiilsetele kalduvustele.

Kuidas ja millal sattus „Pizarro in Peru” ülemõpetaja Beckeri kätte, ei ole seni teada. Inglise keeles on Beckeri kogusse kuulunud veel teose „The Poetical Works Of the Earls of Rochester, Roscomon, And Dorset” esimene köide (London, 1739, TLÜAR baltika kogu kohaviit XII-438), mis on sissekirjutuse põhjal kuulunud enne Beckerit kõigepealt tuntud Tallinna juristist anglofiilile Conrad de Nussile ja seejärel arvatavasti tema kolleegile Johann Friedrich Oomile, pärast Beckerit, keda sissekirjutus omanikuna ei kajasta, aga Weberile. Ehk olid annetuseks raamatud, mille ülemõpetaja Becker oli välja laenanud oma kolleegile ja väimehele Weberile, kes otsustas need pärast Beckeri surma tema mälestuseks avalikule raamatukogule loovutada? Võimalik, et lihtsalt oli korrastatud ja likvideeritud äia pärandvara. Jääb silma, et lisaks ingliskeelsetele teostele luges Becker saksa, prantsuse ja rootsi keeles, kusjuures mitmed saksa- ja prantsuskeelsed raamatud paistavad olevat soetatud Rootsist.

Sheridani adaptatsiooni provenients

Mõnevõrra keerulisem on vastata küsimusele, millal jõudis EKÜ raamatukokku Sheridani adaptatsioon. See kannab kohaviita XII-736, kuid sissetulevate raamatute arvestuskataloogidest ei leia, millal see raamat jõudis raamatukokku. EKÜ algusaastail ei pruukinud kohaviitade järjestus kokku langeda nende saabumise ajaga, süsteemne kohaviidastamine tekkis 1863. aastal. Ka ei esitatud alguses pealkirju sõna-sõnalt, vaid üsna üldistatult. Eriti annetuste puhul mainiti sageli vaid annetaja nime ja saabunud raamatute hulka, mõnikord viitega teemavaldkonnale (luule, ajalugu, filoloogia jne). Alles 1904. aastast on raamatu saabumisaasta, kohaviit ja

on ebahütlase tasemega, professionaalsetest ajaloouurijatest eriettevalmistuseta perekonnaloouurijateni. Võimaluse korral täiendan infot siinmail kättesaadavate teatmeteoste või arhiiviallikate teabega, mis mõnikord tähendab Genist või muudest allikatest pärit info korrigeerimist või täiendamist, nagu allpool näha.

pealkiri kergesti kokkuviidavad, ühendava lülina lisandus inventarinumber. Võib aga oletada, et Sheridan'i adaptatsioon ei jõudnud raamatukokku enne 1863. aastat, sest 1863. aastal alustatud „Ärakiri köidetest ja teostest Eestimaa avalikus raamatukogus” („Abschrift über die Anzahl der Bände und Werke in der Ehstländischen öffentlichen Bibliothek”) ulatub kohaviitade järjega luule ja draama XII alaliigis ainult arvuni 693. XII-736-le lähim kohaviit, mille saabunud pealkirjade ja hilisemate kohaviitade võrdlemisel tuvastada suutsin, oli XII-729: Karl Hoffmeisteri väljaantud teose „Nachlese zu Schillers Werken” („Schilleri teoste järelkorje”, Stuttgart, Tübingen, 1840) kaks köidet on omandatud augustis 1867 (Estländische allgemeine Bibliothek, l 52). Ilma pealkirjaandmeteta järgneb registreerimisraamatus: „8. sept. [1867] 28 väikest kirjutist, annetanud härra Neus.” (Estländische allgemeine Bibliothek, l 52p), seejärel mõni annetatud raamat pealkirjadega, mille seas „Pizarrot” ei ole. Järgmine saabunud raamatusaadetis, mille seas võinuks olla „Pizarro”, pärineb 1868. aastast: 2. jaanuaril kinkis preili Gedner EKÜ-le raamatud, mis on aga fikseeritud vaid temaatiliselt (Estländische allgemeine Bibliothek, l 52p).

Neus

„Härra Neus” oli Heinrich Alexander Neus (1795–1876). Sündinud Tallinnas, õppis ta pärast Tallinna kubermangugümnaasiumi lõpetamist aastatel 1814–1817 teoloogiat Tartu ülikoolis, oli aastatel 1817–1819 koduõpetaja Eestimaa kubermangus, 1820. aastal Paldiski kreiskooli õpetaja ning aastatel 1821–1841 Haapsalu kreiskooli juhataja ja inspektor. Pärast rasket silmahaigust jäi ta pensionile 1841. aastal ja elas sellest ajast alates Tallinnas, kus ta ka suri. Pärast tagasipöördumist Tallinnasse oli ta üks EKÜ asutajatest ja juhatas 1842–1853 ühingu kodumaauurimise sektsiooni. Neus oli teenekas folklorist, eriti tuntud on tema eesti rahvalaulude kogumik „Estnische Volksli[e]der. Urschrift und Übersetzung” („Eesti rahvalaulud. Algt tekst ja tõlge”, 1850–1852), samuti suhtles ta lähedalt Kreutzwaldiga. Lisaks oli ta Õpetatud Eesti Seltsi auliige ja Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliige. Nooruses ta ka luuletas ja tõlkis rootsi keelest. (DBBL: 546; ETBL: 60–61)

Gednerid

Märksõna *Gedner* alt leiab e-kataloogist ESTER erinevaid omanikuna märgitud isikuid: lisaks vaid perekonnanimega Gedner piirdunud sissekannetele Gedner, A.; Gedner, Friedrich Reinhold, 1795–1842; Gedner, F. M.; Gedner, M.; Gedner, Moritz; Gedner, Paul.

Friedrich Reinhold Gedneri nime leiab kõigepealt Tallinna toomkooli albumist „Album der Ehstländischen Ritter- und Domschule zu Reval vom 2. März 1834 bis 2. März 1859”, kus on napisõnaliselt öeldud: „Friedrich Reinhold Gedner, snd Tallinnas, ülemõpetaja, †1842” (Album 1859: 11). Tartu ülikooli „Album Academicum” (1889: 66) on mõnevõrra üksikasjalikum: „Nr. 963. Gedner, Friedr. Reinh.,

Eestimaalt, snd 31. okt. 1795, phil. [18] 14–17, 1817–22 koduõpetaja Eestimaal, 1822–24 inspektor, alates 1824 õpetaja, seejärel ülemõpetaja Tallinna toomkoolis, [vkj] †31. Aug. 1842.” Ülemõpetaja Gedner oli 1825. aastal üks Eestimaa Üldise Avaliku Raamatukogu, EKÜ raamatukogu eelkäija, asutajaliige (Tiisel 2001: 47). 1842. aastast on temalt trükitis säilinud toomkoolis peetud ettekanne (sks *Einladungsschrift*) pealkirjaga „Einige Worte über die Verbindung des skandinavischen Nordens mit dem byzantinischen Reiche während des Mittelalters” („Mõni sõna sidemest põhjamaise Skandinaavia ja Bütsantsi riigi vahel”). 24. jaanuaril 1830 abiellus ta Florine Friederike Kosegarteniga (u 1787 – 21. IX 1846), kes oli Mecklenburgist pärit, omal ajal tuntud luuletaja ja pedagoogi, Tallinna kubermangugümnaasiumi ülemõpetaja Friedrich Franz (von) Kosegarteni tütar (Neumann 1919: 66–68, 71; Geni: Florine Friederike Gedner; TLA.236.1.4a, l 285; TLA.237.1.26, l 75).

Friedrich Reinhold Gedneri isa oli Rootsist pärit Friedrich *resp.* Fredrik Gedner, Rootsi-Mihkli kiriku diakon Tallinnas (Neumann 1919: 71), ja ema Charlotta (snd Böning(h), 1771–29. I 1853), Rootsi-Mihkli kiriku pastori Reinhold Johann Böningi tütar (Geni: Charlotta Böning; TLA.236.1.4a, l 285; Kirikuõpetajad XVI saj–1938).

„Album Academicum” andmeil sündis Friedrich Reinholdi vend Moritz *resp.* Mauritz Gedner Tallinnas 29. detsembril (Soome ülikoolide koondandmete järgi 26. detsembril (Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852)) 1797, õppis 1815–1818 Tartu ülikoolis teoloogiat. Pärast Tartu ülikooli õpinguid oli ta Riias ja Peterburis koduõpetaja, seejärel töötas Riia postiametis, kus ta tegutses välismaiste ajalehtede tsensorina (Album Academicum 1889: 72). Aastail 1820–1821 õppis ta Turu ülikoolis ja 1821. aastal andis preestriks saamise eksami Eestis, samast aastast pärineb tema Liivimaal pastoriks kandideerimise tunnistus (Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852). Moritz Gedner olevat surnud 1868. aastal Riias õuenõuniku auastmes (Album Academicum 1889: 72).

See oli ilmselt Moritz Gedner, kelle kohta Estländische Gouvernements-Zeitung 16. juunil 1858 (nr 24, lk 421) teatab, et kolleegiumiassessor Gedner saabus Riias aurulaevaga Leander. Nädal hiljem antakse teada tema edasireisimisest Soome (Estländische Gouvernements-Zeitung 1858: 445). Väidetavalt võtnud ta Tallinnast kaasa preili Gedneri. 21. juulil 1858 teatab seesama kubermanguleht (nr 29, lk 559), et Moritz Gedner on Helsingist aurulaeval Aura tagasi tulnud. Ligi tosin aastat hiljem, 27. veebruaril 1871 teatab sama leht jälle preili Gednerist, kusjuures seekord mainitakse eesnime: „kõik need, kellel pärijatena või mõnel muul õiguslikul alusel on nõudeid preili Amalie Gedneri pärandile või kes on õigustatud esitama vastuväiteid lahkunu poolt 2. juunil 1869 vormistatud ja 12. skp raes publitseeritud testamendi suhtes, olgu siinkohal üles kutsutud” endast linna raele teada andma (Estländische Gouvernements-Zeitung 1871: 80). Oleviste kirikuraamatu andmeil suri Amalie Gedner 13. jaanuaril 1871 (TLA.236.1.4a, l 285). Seega võib oletada, et Sheridan adaptsooni „Pizarro” omanik oli Amalie Gedner.

Kas võib olla, et Friedrich ja Charlotta Gedneril oli veel lapsi, keda Geni ei maini? Vendade Friedrich Reinholdi ja Moritzi sünniandmed pärinevad ülikooli matrikli-raamatutest, nende õde Wilhelmine Friederike (1803–1885) eluaastad Soome kirikuraamatutest, kuhu need said jõuda pärast tema abiellumist Gustaf Robert

Brunowiga Kaarinast Turu lähisel Soomes. Kui oletada, et umbes iga kahe aasta tagant sündis Mihkli kiriku diakoni perre laps, siis võiks 1799/1800 või 1804/1805 olla sündinud veel mõni. Pärast 1804.–1805. aastat enam uute sündidega arvestada ei maksa, sest 1804. aastal Friedrich Gedner vahistati süüdistatuna selles, et ühel tema reisidest Rootsi olevat ta Stockholmis kandnud ette Vene valitsuse kava vallutada Soome (Buchholtz 1888: 13). Gedner saadeti Siberisse, kus ta pandi Jekaterinburgi evangeelse luterliku kiriku pastori ametisse (Buchholtz 1888: 16). Selles ametis tegutses ta aastatel 1806–1808, ta suri 1812. aastal. Kas Amalie Gedner oli tema tütar ning kolleegiumiassessori ja hilisema õuenõuniku Moritz Gedneri vallaline õde, kes 1858. aastal külastas ehk Soomes abiellumise järel sinna kolinud õde Wilhelmine Friederiket?

Amalie Gedner ei olnud siiski ainuke preili Gedner, kes Kotzebue näidendi adaptatsiooni annetajana kõne alla tuleb. Oleviste armulaul käimist kajastavas kiriku- raamatus on kirjas, et Charlotte Johanna Gedner, snd 28. mail 1831 Tallinnas, vallaline, on armulaul käinud 3. aprillil 1872. Lisaks ilmneb samas, et tema ema oli Johanna Henriette Gedner (snd Kruger). (TLA.236.2.9, G tähe all) Oleviste kiriku ristimis-, laulatus- ja surnute registri põhjal oli J. Krüger (srn 27. III 1879) abiellunud 1. juunil 1830 Paul Gedneriga (TLA.236.1.4a, l 285). Tollastest ajalehtedest selgub, et Paul Gedner oli 1825. aastal raamatukaupmees Tallinnas (nt Beilage 1825). 1832. aasta paiku paistab raamatupood raskustesse sattunud olevat (TLA.1212.1.55). Alates 1834. aastast tegutses Paul Gedner kantseleiteenistujana, täpsemalt Eestimaa Kubermanguvalitsuse rentei osakonna obrokijuhtumite raamatupidaja *resp.* laudkonnavanema abina (EAA.178.1.2405, l 6). Viimasest arhiivitoimikust saab ühtlasi teada, et Paul Gedner oli Friedrich Gedneri ja Charlotta Böningi poeg, sündinud Tallinnas 15. juulil 1800 ja ristitud Rootsi-Mihkli kirikus (EAA.178.1.2405, l 3).

Rohkem selgust mainitud isikute sugulussuhete kohta toob Moritz Gedneri päranduse ja testamendi toimik („Acta eines Kaiserlich Ehstländischen Oberland Gerichts in der Nachlass- und Testaments-Sache des Collegienraths u. Ritters Moritz Gedner”, EAA.858.1.3684). 26. oktoobril 1866 allkirjastatud „Tunnistuses” on kirjas: „Käesolevaga kinnitame meie, lõpus allakirjatanud, vande asemel, et vallisena surnud herra kolleegiuminõunikul ja rüütli Moritz Gedneril, kelle vanemad olid surma tõttu lahkunud juba varem, ei olnud lisaks allpoolnimetatutele õdesid-vendi ega õdede-vendade lapsi: 1. tema õde Friederike, abielus von Brunow; 2. tema vallaline õde Amalie Gedner; 3. tema lahkunud venna Friedrich Gedneri lapsed, nimelt: a) õuenõunikuproua Otilie Donner, snd Gedner, b) proua Sophie Chonin [snd Gedner] ja c) herra Ernst Gedner; 4. tema lahkunud venna Paul Gedneri tütar, preili Charlotte Gedner” (EAA.858.1.3684, l 11).

Amalie Gedner oli niisiis Moritz Gedneri õde ja lisaks tema ainupärija, nagu selgub Moritz Gedneri 11. septembril 1845 Peterburis koostatud testamendi koo- piast (EAA.858.1.3684, l 9). Rootsi-Mihkli koguduse kirikuraamatu andmeil sündis Amalie Gedner 26. juulil 1805 Tallinnas (TLA.239.1.3, l 96). Samast kirikuraamatust selgub õe Wilhelmine Friederike sünnikuupäev: 26. jaanuar 1803 (TLA.239.1.3, l 85). Lisaks tuleb tähele panna, et „Tunnistus”, milles on juttu „surnud herra kolleegiuminõunikust ja rüütlist Moritz Gednerist”, on allkirjastatud oktoobris 1866.

Toimik, milles tunnistus asub, on aga avatud juba 28. septembril, lähtudes Tallinna rae 26. septembril 1866 antud korraldusest. Seega ei saa Moritz Gedneri surmaaeg olla 1868. aasta, nagu see on ära toodud nii „Album Academicumis” kui ka „Ylioppilasmatrikkelis”. Pigem suri ta enne 26. septembrit 1866. Rootsi-Mihkli kiriku-raamatu sissekanne aitab täpsustada tema sünnikuupäeva: 28. detsember 1797 (vkj), ja ühtlasi kinnitab, et tal oli vaid üks eesnimi (TLA.239.1.3, l 52).

Eeltoodu tõttu ei saa Moritz Gednerit seostada initsiaalidega F. M. Ka näivad F. M. Gedneri raamatud olevat EKÜ raamatukokku sattunud enne 1868. aastat, sest ühest raamatust (TLÜAR baltika osakonna kohaviit II-288) leiab sissekirjutuse, et raamatukogu hankis selle Gedneri oksjonilt (*Gedner'sche Auction*) 1842. aastal. See tähendab, et F. M. Gedneri raamatud olid algselt ülemõpetaja Friedrich Reinhold Gedneri raamatukogus, kelle surma järel korraldati oksjon. Initsiaalide lähem vaatlus laseb eriti kohaviidaga II-288 märgitud raamatu puhul tõepoolest kindlaks teha, et M on vaadeldav R-tähega, samal ajal kui kohaviidaga II-719 raamatus on R rohkem M-i moodi – mõlemad käekirjad on sarnased, nii võib eeldada, et need raamatud kuulusid Friedrich Reinhold Gednerile.

Alexander Heinrich Neus või Moritz Gedner?

Kelle kaudu jõudis siis Sheridanani „Pizarro” EKÜ raamatukokku? Lõpliku kindlusega sellele vastata ei saa, kui aga vaadata teisi raamatuid, mis kannavad Neusi või Gedneri nime, on võimalik nentida järgmist.

Amalie Gedner luges prantsuskeelseid teoseid ajaloo ja mütoloogia teemadel (nt V-4039; V-3060).⁹ Kuna Charlotte Johanna Gedneri initsiaale või nime annetatud raamatutes ei leidu, siis võib arvata, et 1868. aastal EKÜ raamatukogule annetuse teinud preili Gedner oli Amalie Gedner. Kuivõrd ta oli venna ainupärija, võisid tema kaudu sattuda EKÜ raamatukokku ka Moritz Gedneri raamatud.

Friedrich Reinhold Gedneri valduses oli Karl Morgensterni esteetikakäsitus (XI-436), rootsi romantilise luuletaja Daniel Per Amadeus Atterblomi muistendimäng „Öndsate saar” (originaalis „Lycksalighetens ö”) Alexander Heinrich Neusi tõlkes (II-207), Friedrich Schellingi kirjutisi (XII-719), nagu ka Jakob Friedrich Friesi „Filosoofia süsteem kui evidentne teadus” (II-288).

Ka Paul Gednerilt on säilinud vaid saksakeelseid raamatuid. Teda huvitasid praktilised ja põllumajanduslikud teemad, ta luges jutlusi tegusa kristluse praktiseerimiseks, lisaks kuulus tema raamatukogusse Liežere kihelkonna pastori Hermann Friedrich Tiebe kirjutis „Täiendus Liivi- ja Eestimaa aupäästmisele ehk Liivimaa surnud tõusevad härra Merkeli vastu üles” (V-1385), vastulause Garlieb Merkeli kuulsale abolitsionistlikule kirjutisele „Lätlased”.

M. või Moritz Gedneril oli saksa, prantsuse ja ladina keeles raamatuid eetikast, ajaloost (mh Vene ajaloost), kreeka-ladina sõnaraamat (RaRa, kohaviit RLC-707/Schrevel) ja üks reisiraamat tollase Peruu asekuningriigi ühe osa (tänapäeva

⁹ Siin ja edaspidi on ära toodud trükiste kohaviidad TLÜAR baltika kogus.

Ecuadori) kohta prantslase Charles-Marie de la Condamine'i sulest (VII-232). Kuigi Condamine'i raamatus Pizarrot ega Rollat ei mainita, näitab selle olemasolu Moritz Gedneri raamatukogus, et ta tundis huvi Ladina-Ameerika, selle geograafia ja ajaloo vastu. Sheridanani „Pizarro” evimine võis olla selle huvi väljendus.

Huvi Ladina-Ameerika vallutusloo vastu saab täheldada ka Alexander Heinrich Neusi puhul. Tema raamatukogus, mis on EKÜ raamatukokku jõudnud märksa suu-remas mahus, on säilinud muu hulgas Friedrich Wilhelm Zachariä kangelaseepos „Cortes” (Braunschweig, 1766; XII-606), Mehhiko vallutajast. Leidub tõendeid huvist Põhja-Ameerika (G-169; G-170; G-263), ingliskeelsete maade ja nende kirjanduse vastu, seda küll tõlgetes saksa või prantsuse keelde: Shakespeare'i näidendid August Wilhelm Schlegeli ja Ludwig Tiecki tõlkes ning viimase kommentaaridega (Berliin, 1825–1833; XII-1423), Johann Wilhelm Peterseni Ossiani-laulude saksandus „Die Gedichte Ossians neuverteutschet” (Tübingen, 1782; XII-1424), Neusi annetatud käsikirjas XII-828 (Msc K1) leidub Johann Gottfried Seume tõlkefragment John Miltoni „Kaotatud paradüüsi” viiendast raamatust. Seni kataloogitud raamatud annavad aimu, et Neus luges saksa, prantsuse ja ladina keeles. Kuna ta on tõlkinud rootsi keelest, siis ilmselgelt oskas ta ka seda keelt.

Kes võisid olla vaheomanikud?

Veel üks vihje „Pizarro” päritolu kohta on initsiaalid või perekonnanime lühend Sheridanani adaptatsiooni tiitellehel. Need tähed ei ole aga selgelt väljaloetavad, sest tiitellehte on lõigatud auk. Saab vaid aimata, et see on tähtede rida, mis võib alata G-tähga. On see lisakinnitus Moritz Gedneri võimalikust omandusest?

Mõni teine aspekt teeb selle teose ühemõttelise omistamise aga keeruliseks. Väljalõigatud koha all on „Dorp. 1819”, millest võiks järeldada, et see on väljalõigatud nimega isiku valdusesse jõudnud Tartus 1819. aastal. Selle aasta märtsis mõrvas üliõpilane Karl Ludwig Sand Mannheimis August von Kotzebue, sest ta pidas Kotzebued Vene spiooniks. Huvi raamatu omandamiseks võis seega tõukuda sellest sündmusest. 1819. aastaks oli Moritz Gedner ülikooliõpingud „Album Academicumi” andmeil Tartus lõpetanud¹⁰ ja Alexander Heinrich Neus tegutses juba koduõpetajana Eestimaal. Kahjuks puudub seni allikas, kus seisaks täpselt, mida tegi Moritz Gedner pärast Tartu ülikooli lõpetamist 1818. aasta mais ja enne Turu ülikooli immatrikuleerumist 28. septembril 1820 (Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852). Kas ta võis olla veel Tartus või sealt külastuskäigu kaugusel, suundudes näiteks Tartu kaudu ühelt koduõpetaja kohalt teise, Riist Peterburi? Kas Tartus võis 1819. aastal külas käia Neus? Ja kas raamat saadi Tartus kelleltki isiklikult või omandati see mõnest antikvariaadist?

Kuna raamat, mille trükiastaks on väidetavasti 1799, omandati alles 1819. aastal, oli sellel ilmselt eelnevaltki omanikke. Näiteks keegi Gerber, kellele kuulus raamat kohaviidaga XII-732? See raamat on konvoluut, mis sisaldab kahte trükist: kõigepealt itaalia-inglise rööptekstiga väljaannet Alexander Pope'i teosest „An Essay on

¹⁰ Seda kinnitab Tartu ülikooli matrikliraamat, mille andmeil immatrikuleeriti Moritz Gedner 19. VIII 1815 ja eksmatrikuleeriti 28. V 1818 (EAA.402.7.5, lk 362–363 resp. l 150p–151).

Man” (Bern, 1760) ja teiseks „A Bold Stroke for a Wife. A Comedy. Written by Mrs. Susanna Cent-Livre” (London, 1749). Nimi *Gerber* on kirjutatud esikaane siseküljele hariliku pliatsiga ega pärine ilmselt omanikult, vaid raamatukoguhoidjalt, ja on üsna keeruliselt loetav. Lisaks on raamatu siseküljele kleebitud ekliibris nimega „de Nuss”.

Conrad Joseph de Nuss oli sündinud 1746. aastal Kölnis, kus ta õppis ka ülikoolis. 1783. aastal tuli ta Tallinnasse, kus temast sai ülemmaakohtus algul tsiviilasjade nõunik ja hiljem kolleegiuminõunik. Ta oli üks Eesti XVIII sajandi tuntumaid bibliofiile ja üks väheseid tuntud anglofiile, kes tõepoolest oskas inglise keeles lugeda ja evis suuremal hulgal ingliskeelset kirjandust (vt lähemalt Reimo 2008; Wistinghausen 2016: 449–450). Kotzebue tundis teda ja on teda kirjeldanud kui meest, „kellel olid kõige laiaulatuslikumad teadmised, tundis *corpus iuris*’t sama hästi nagu kõigi õigusõpetlaste arvamusi, uuris ukaase sama hoolikalt, kui varem oli uurinud pandekte, osates seetõttu põhjendada iga subtiilsust, millesse ta end sageli ära kaotas, selle või teise seaduse autoriteediga” (tsit Wistinghausen 2016: 449 järgi). Sheridanani „Pizarro” esimene omanik ei saanud siiski olla de Nuss, sest ta suri juba 1795. aastal. Ilmselt oli tal aga kolleege, kes oskasid inglise ja/või itaalia keelt lugeda. EKÜ kogudes leidub teinegi itaaliakeelne raamat, mis on kuulunud Gerberile (seekord on nimi kirjutatud selge käekirja ja tindiga): „Giano Bifronte overo L'Eneide / Che composta in Verso Eroico Latino Da Virgilio e transportata in ottava rima Toscana da Bartolomeo Beverini” (Rom, 1700; X-1074). Ka sellel raamatul on olnud varasem ekliibris, mis on küll eraldatud.

Nagu de Nuss näivad ka Tallinna Gerberid olevat olnud juristid. Kõige tuntum neist oli ehk Johann Friedrich Gerber, kes oli sündinud 1761. aastal Danzigis/Gdańskis (Geni: Johann Friedrich Gerber), kuid tegutses Tallinnas 1780. aastatest alates. Ta tundis kindlasti Kotzebued, kelle juhatatava Tallinna harrastusteatri liige oli ta 1786. aastast – ja samal ajal oli ta protokollist Tallinna asehaldusvalitsuse juures (Rosen 1910: 240). 1796, kui Schilleri ajakirja *Horen* 2. ja 3. numbris ilmus Gerberi jutustus „Tourville'i rüütel” („Der Ritter von Tourville”), oli ta Tallinna kreisikohtusekretär (Ebrard 2011: 74), aga juba järgmisel aastal tõusis ta ülemmaakohtu sekretäriks (Wistinghausen 2016: 267). 1819. aastal Tartus ta siiski olla ei saanud, sest ta suri 1814. aastal. Ja esimene Gerberi-nimeline tudeng oli Tartus alles 1875. aastal (Album Academicum 1889: 705, nr 9696: Eduard Gerber).

„Härra Dankwartile järeletrükkijalt”

Küsimuses, kuidas ja millal jõudis Sheridanani adaptatsiooni eksemplar Tartusse, võiks edasi aidata sissekirjutus Sheridanani adaptatsiooni paberkaane siseküljel: „Herrn Dankwart vom Nachdrucker” („Härra Dankwartile järeletrükkijalt”). See pärineb pühendajalt, kirjutatud tindiga. Eesnimi puudub, seetõttu on härra Dankwarti keeruline identifitseerida. Perekonnanimi Dankwart (ka kujul Danckwar(d)t) on e-kataloogi ESTER põhjal tuvastatav nii Tallinnas, Narvas, Tartus kui ka Riias. 1799. aastal sai Riias Johann Danckwarti nimeline mees koguni Liivimaa kirikupeaks.

Eesti Rahvusrhiivi arhivaalid seostavad seda perekonda Eestis Narva linnaga, kus selle liikmed olid kaupmehed. Ühel juhul on tõestatud selle Narva perekonna seos inglise kaupmeestega.

Narva magistraadi materjalide seas on aastast 1802 säilinud „Toimik majaostulepingu kinnitasasjas negotsiant Robert Thorley ja oldermann Joachim Heinrich Danckwarti lese Margaretha, snd Sennenberg vahel” (EAA.1646.3.7512). Nagu ühest 1770. aastast pärit Põltsamaal trükitud pulmaluuletusest aimub, oli Margaretha Dankwart, snd Sennenberg, tõenäoliselt pärit Tartust (vt Bey dem Danckwart... [1770]). Narva kodanike ja elanike raamat, mis hõlmab perioodi 1704–1840, kinnitab seda oletust. 1734. aastal Narvas sündinud ja 1795 seal surnud kaupmees, hulgi-kaupmees ja suurgildi oldermann H[e]inrich Jo[a]chim Danckwardt abiellus 22. juulil 1770 Tartus Margaretha Judith Sennenbergiga, kes oli Tartu raehärra ja ülemvarahoidja (sks *Oberkämmerer*) Georg Johann Sennenbergi tütar. Raehärra Sennenberg oli Tartu kodanik ja suurgildi liige alates 1733. aastast, ta suri Tartus 1776. aastal 66-aastaselt. (Narvaer Bürgerbuch 2014: 153, nr 573; Bürgerbuch Dorpat 1938: 9, nr 131). Margaretha Judith ei olnud ainuke Sennenberg, kes ühe Danckwartiga abielus oli. 1791. aastal abiellus Sennenbergi suguvõsast pärit naisega hilisem kirikupea Dankwart. (DBBL: 156) Kuna „Album Academicumis” ei ole mainitud Dan(c)kwar(d)ti-nimelisi Tartu tudengeid, siis võib olla, et Sheridan adaptatsioon, juhul kui see kuulus mõnele baltisaksa Dankwartidest, võis Tartusse jõuda sugulusuhete, näiteks Tartu Sennenbergide kaudu.

Sel juhul jääb küsimus, kuidas raamatuke Dankwartideni jõudis. Kas võimaliku vahendajana tuleks kõne alla inglise kaupmees Robert Thorley? Eesti Ajalooarhiivi (nüüd Eesti Rahvusrhiiv) elektrooniline fondiloend mainib tema nime seoses kaubamajaga Thorley Bolton:

Kaubamaja Thorley Bolton rajas inglise suurkaupmees Richard Thorley Bolton (1763–1818) 1780. a-te teisel poolel. R. Thorley Bolton astus 06.03.1786 Narva kodanikuks ja seejärel suurgildi liikmeks. Enne teda tegutses Narvas veel Inglise kaupmees Robert Thorley, kelle seost kaubafirmaga on raske tõestada. Firma Thorley Bolton oli klassikaline perekondlik äriettevõtte, isa tegevust jätkas poeg Robert Thorley Bolton (1803–1854). Nende kaubafirma oli seotud mitme suure äriettevõttega Inglismaal, Venemaal ja mujal. Vahendati Vene kaupu Lääne-Euroopasse ja vastupidi. Firma tegevus hääbus 1830/40. a-tel. (EAA.3251)

Richard Thorley Boltonil oli vend Robert Bolton, kellest sai tuntud kaupmees Riias, kus ta suri 1807. aastal. Tema lesk asus ümber Narva, kus elas mõni nende lastest (Cantrell, Cantrell 2010). Kas inglise kaupmehed Narvas või Riias võisid lasta Kotzebue menuutüki eduka adaptatsiooni järele trükkida, et näidata oma (balti)saksa ärikaaslastele ja klientidele oma lugupidamist ja tihedat sidet nendega?

Millal, kus ja kes tegi järeletrüki?

Kas järeletrükk pärineb tõesti aastast 1799, nagu tiitellehel väidetud? Baltikumis olnuks sellal ingliskeelse trükise tegemine väga riskantne samm, kuna keiser Paul I ajal valitses range tsensuur. Välismaise kirjanduse sissetoomine oli peatatud ja isegi välismaiste raamatute omamine võis saatuslikuks saada, nagu näitab Friedrich Seideri juhtum, mille Kotzebue tegi tuntuks oma Siberi-memuaarides: kuulutuse tõttu, milles Rannu pastor Seider otsis taga üht prantsuse nimega (saksa) autori armastus-romaani, mille ta oli välja laenanud, sattus ta Riia tsensori huviorbiiti, arreteeriti, eemaldati ametist, häbimärgistati ja saadeti Siberisse (lähemalt vt Seider 1881). Ja aastal 1800 sattus ju ka Kotzebue ebasoosingusse, kusjuures piiripunkti ületamisel konfiskeeriti tema kaasasolevad raamatud. Sheridan adaptatsioon oleks olnud vaid salakaubana Eestisse sisse toodav. Kas inglise kaupmehed saanud nii oma äri Venemaal riskida? Ja miks oleksid nad pidanud laskma järele trükkida, kui originaaltrükkis oleks neile otseallikast ilmselt üsna lihtsasti kättesaadav olnud?

Euroopa teadusraamatukogude konsortsiumi trükitud raamatute pärandi andmebaasis (CERL HPB), mis registreerib vanu trükiseid ajast enne 1830. aastat, esineb Sheridan „Pizarro” 13. trükist kaks versiooni. Trükkimiskohaks on mõlemal märgitud London ja ilmumisaajaks 1799. aasta, kuid vaid ühe versiooni puhul on ära toodud kirjastaja: „Printed for James Ridgway, York Street, St. James’s Square”. See trükkis oli ilmselt aluseks siin vaadeldavale järeletrükile. Kirjastajat mainiva eksemplari kirje pärineb Yale’i ülikooli raamatukogult,¹¹ kuid Tallinna eksemplariga identne kirjastajata variant on leitav veel vaid Berliini Riigiraamatukogust (Außenmagazin, Yr 9441). Seega võidi järeletrükk teha Saksamaal või saksakeelses kultuuriruumis, millele osutab ühtlasi saksakeelne pühendus. Kuna järeletrükkis ei ole mainitud kirjastajat ega trükkijat, ei ole neid kerge tuvastada. Ka tiitellehel ja raamatu sismuses leitavad vesimärgid ei aita väga edasi: need pärinevad firmalt [J.] Honig & [Z]oonen, hollandi paberivalmistajalt Zaandijkis Amsterdami lähistel, mis tegutses aastatel 1765–1836 ja mille tooted on väga levinud: Kongressi raamatukogust Washingtonis, Hispaania rahvusarhiivist, Berliini vaselöigetekabinetist, Sir John Soane’i muuseumist Londonis kuni Krakówi rahvusmuuseumini Poolas (vt Honig & Zoonen, J.). Asuda härra Dankwarti otsinguile Saksamaal on vaevarikas ülesanne, kuna see perekonnanimi esineb paljudes kohtades üle maa, nii Berliini lähistel kui ka Kesk- ja Lõuna-Saksamaal (vt GenWiki). Ei saa muidugi välistada, et Narva või Riia Dankwartidel oli Saksamaal kaubanduslikke või sugulussidemeid. Sama keeruline on võimaliku järeletrükkija leidmine: 1799. aastast on Kotzebue teoseid trükitud nii Leipzgis, Berliinis, Hamburgis, Viinis kui ka Grazis (*Grätz*), samuti Londonis, Dublinis, Pariisis ja Amsterdamis. Ainuüksi Berliinis, kus säilitatakse Tallinna omaga identset eksemplari, on Kotzebue teoseid enne 1800. aastat trükkunud mitmed kirjastajad ja trükkalid: enamasti Nathan Bloch, juudi vabakooli *resp.* kuninglik privilegeeritud orientaalse trükikoja trükkal, samuti kirjastaja ja raamatukaupmees

¹¹ Beinecke Rare Book & Manuscript Library; WB 13559, vt <http://hdl.handle.net/10079/bid/3133886>

Christian Friedrich Himburg, terve hulk aga nii, et trükkalit ega kirjastajat ei ole mainitud; Kotzebue Siberi-mälestused ilmusid 1801. aastal Johann Daniel Sanderi kirjastamisel. Kotzebue näidendi Sheridan'i töötuse kuulsus oli kindlasti Preisimaa pealinna jõudnud ja võis õhutada osavaid ärimehi järeletrüki tegemisele, et osa saada teose edust Inglismaal. Kirjastaja nime puudumine tiitellehel viitab, et raamat oli ilmselt piraattrükk.

Kas sissekirjutus kui väike vimka?

On aga võimalus, et pühendus Sheridan'i adaptatsiooni Tallinna eksemplaris oli vaid pikantne nali. Politseikomissar Dankwart on tegelaskuju Kotzebue näidendist „Tõe palk” („Lohn der Wahrheit”) (esietendus Viinis 5. november 1798 (BLKÖ 1865: 46), tr 1801), kus esineb lisaks järeletrükkija Grapselmanni tegelaskuju. Kotzebue (1843: 292) sõnul täitis komissar Dankwarti rolli Viinis Siegfried Gotthard Eckardt, kunstnikunimega Koch. Kotzebue tundis Kochi Kuramaa õukonnateatrist (BLKÖ 1858: 419–420), 1784. aastast juhtis Koch Riia linnateatrit (Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon 1890: 120). On seega võimalik, et „Tõe palgas” mänginud näitlejad või keegi, kes oli tükiga tuttav, organiseeris Sheridan'i „Pizarro” järeletrüki. Kuna Tallinna eksemplariga identset trükist säilitatakse Berliinis, siis ehk tehti ka järeletrükk seal. Kuulsa saksa näitekirjaniku ja lavastaja August Ifflandi arhiivis on säilinud „Tõe palga” dekoratsioonide nimekiri 1799. aasta algusest (Dekoration-verzeichnis 1799). Berliini klassika rahvusteatri näidendite andmebaas annab selle tüki esmaesituse kuupäevana Berliini Rahvusteatri 14. jaanuari 1799, kuni 10. maini 1802 etendati seda näidendit 11 korda (Berliner Klassik: Lohn der Wahrheit). Kes 1799. aastal härra Lorenz Grapselmanni või komissar Dankwarti mängis, see allikast kahjuks ei selgu. 5. detsembril 1798 saadetud kirjast August Ifflandile ilmneb, et järeletrükkal Grapselmanni rolli olevat valinud Samuel Georg Herdt (Ifflands Archiv, Von Samuel Georg Herdt). Kas just Herdt oli järeletrüki initsiaator, selle kohta puuduvad andmed. Huvi eduka tüki inglise versiooni vastu võiks teatris, kus „Hispaanlased Peruus” esietendus, ju oletada, seda enam, et juba peagi mängiti seal Sheridan'i näidendit „School for Scandal”. See etendus alates oktoobrist 1800 Johann Leonhardi tõlkes Ifflandi lavastatuna ning jäi mängukavva 1809. aastani (Berliner Klassik: Die Lästerschule).

Kokkuvõte

Eelnevat kokku võttes tuleb nentida, et puuduvad kindlalt dateeritavad tõendid Kotzebue teoste ingliskeelsete adaptatsioonide olemasolust Eestis enne 1819. aastat (Kotzebue mõrvamise aasta). Mõlemad XIX sajandil EKÜ raamatukokku jõudnud ingliskeelsed väljaanded olid tõlgendused samast Kotzebue näidendist („Hispaanlased Peruus ehk Rolla surm”), mis oli enim adapteeritud Kotzebue näidend ingliskeelsetes maades. Kommentaaridega Thomas Duttoni tõlge jõudis EKÜ raamatu-

kokku 1848. aastal, Sheridan'i adaptatsioon 1867. või 1868. aastal. Omanikeks olid anglofiilsete huvidega Eestimaa koolide (ülem)õpetajad, kuid Sheridan'i adaptatsiooni puhul tuleb kõne alla ka Tallinna rootsi literaadiperekonnast pärit Riia välismaiste ajalehtede polüglotist tsensor. Viimase isik vajaks lähemat tähelepanu. Seda seetõttu, et tema surmaaeg ei ole selge ja lünklik on ka elukäiku puudutav info. Tema kohta tuleks rohkem materjali otsida ilmselt eelkõige Läti, aga teatud perioodi kohta ka Venemaa mäluasutustest; sealt saaks ehk lähemat infot, mis keeltes tsensor luges. Välislehtede tsensuur oleks eraldi huvitav uurimisteema. Anglofiilsete huvidega paistavad Tallinnas kõigepealt silma juristid (de Nuss, Oom, Gerber?), kelle kogusse kuulunud raamatud on hiljem jõudnud järgmise põlvkonna huvilisteni, ilmselt pärandvara oksjonite või väljalaenutamise kaudu. Raamatuid on ringelnud literaatide pereringis (Becker–Weber) ja küllap ka kolleegide seas. Nii Beckeri, Gednerite kui ka Neusi puhul jääb silma, et nende inglise huvi on kokku langenud huviga rootsi keele vastu, osa ingliskeelset kirjandust, olgu tõlkes või originaalis, on Tallinnasse jõudnud Rootsi kaudu. Inglisekeelse kirjanduse vahendajana tulevad kõne alla kaupmehed (nt Dankwartid–Sennenbergid), nende seas Baltikumis resideerinud inglise kaupmehed (Thorley Bolton), kuigi siin vaadeldud juhul tuleb arvestada sellega, et enne tsensuuri lõdvendamist tsaaririigis (mitte enne 1801. aasta märtsi) ei olnud olud võõrkeelse kirjanduse sisseveoks ega kohapeal järeletrüki korraldamiseks soodsad. Seetõttu on tõenäoline, et Sheridan'i adaptatsiooni järeletrükk tehti väljaspool Baltimaid, millele võiks viidata Tallinna omaga identse eksemplari olemasolu Berliini Riigiraamatukogus. Initsiatiiv järeletrükkiks võis ehk tulla Berliini teatriringkondadest, aga võib-olla ka mõnelt Berliini trükkalilt, kes soovis kasu lõigata Kotzebue näidendi edust Inglismaal või veidi hiljem Sheridan'i originaalnäidendi menust Berliini rahvusteatrilaval. Millal ja kes tegi järeletrüki, pole kahjuks teada, samuti pole kindlat teadmist, kuidas sattus näidend Tartusse ja sealt hilisema omaniku valdusse. Hilisemast ajast on Eesti mäluasutustes säilinud Kotzebue Siberi-memuaaride tõlge inglise keelde, mille vähemalt üks eksemplar on kuulunud Eesti saadikule Londonis Oskar Kallasele.

Artikli valmimist on rahastanud Eesti Teadusagentuuri grant PRG1106 „Lüürlise luule tegur väikeste kirjanduste kujunemisel“.

VEEBIVARAD

Berliner Klassik: Die Lästerschule. – Berliner Klassik. Eine Großstadtkultur um 1800. Hrsg. von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, 2003–2013.

<https://berlinerklassik.bbaw.de/nationaltheater/theaterstueck/89>

Berliner Klassik: Lohn der Wahrheit. – Berliner Klassik. Eine Großstadtkultur um 1800. Hrsg. von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, 2003–2013.

<https://berlinerklassik.bbaw.de/nationaltheater/theaterstueck/219>

CERL HPB = Consortium of European Research Libraries. Heritage of the Printed Book Database. <https://www.cerl.org/resources/hpb/main>

Dekorationverzeichnis 1799 = Dekorationsverzeichnis zu dem Schauspiel Lohn der Wahrheit. Berlin, Anfang 1799. Ifflands Archiv.

<https://iffland.bbaw.de/dokumente/detail.xql?id=A0001363&v=5>

E-kataloog ESTER. ester.ee

Geni: Carolina Elisabeth Weber.

<https://www.geni.com/people/Carolina-Elisabeth-Weber/6000000026657426887>

Geni: Charlotta Böning.

<https://www.geni.com/people/Charlotta-B%C3%B6ning/6000000010973864220>

Geni: Florine Friederike Gedner.

<https://www.geni.com/people/Florine-Friederike-Gedner/6000000034957056856>

Geni: Franz Eduard Weber.

<https://www.geni.com/people/Franz-Eduard-Weber/6000000034730663933>

Geni: Friedrich Wilhelm Becker.

<https://www.geni.com/people/Friedrich-Becker/6000000026656812870>

Geni: Johann Friedrich Gerber.

<https://www.geni.com/people/Johann-Friedrich-Gerber/6000000017299143730>

GenWiki. http://wiki-commons.genealogy.net/images/geogen/5/52/52e04aa96a2ae6ff90787447b15e484a_de.png

Ifflands Archiv, Von Samuel Georg Herdt. Berlin, 5. Dezember 1798. Mittwoch.

<https://iffland.bbaw.de/briefe/detail.xql?id=A0003060&v=5>

Kirikuõpetajad XVI saj–1938 = Rootsi-Soome Mihkli koguduse õpetajad 16. saj. – 1938. Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus. <https://rootsi-mihkli.eelk.ee/ajalugu/kirikuopetajad/>

Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. 28.9.1820 Moritz Gedner 13416. Helsingin yliopisto.

<https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=13416>

ARHIIVI- JA KÄSIKIRJALISED ALLIKAD

Eesti Rahvusaarhiiv (Eesti Ajalooarhiiv, EAA)

EAA.178.1.2405. Геднер, Павел-Фридрих, канцелярский служащий (09.04.1834–15.06.1834).

EAA.402.7.5. Universität Tartu; Matrikkelbuch [Moritz Gedner].

EAA.858.1.3684. Akte in Nachlasssachen und Testamentssachen des Kollegienrates und Ritters Moritz Gedner (28.09.1866–07.11.1866).

EAA.1646.3.7512. Akte in Konfirmationssachen eines Hauskaufkontrakts zwischen dem Negozianten Robert Thorley und der Witwe des Ältesten Joachim Heinrich Danckwart Margaretha, geborene Sennenberg (19.04.1802).

EAA.3251. Kaubamaja Thorley Bolton. Warenhaus „Thorley-Bolton“.

http://www.eha.ee/fondiloend/frames/fond_prop.php?id=2883

Eesti Rahvusraamatukogu (RaRa)

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

TLA.236.1.4a. Tauf-, Copulations- und Toten-Register (1603–1911) der St. Olai Kirche zu Reval.

TLA.236.2.9. Tallinna Oleviste kiriku II pihtkonna personaalraamat, 1872–1881.

- TLA.237.1.26. Auszüge aus den Kirchenbüchern des Estländischen Consistorialbezirks. Bis zum Jahre 1913. II.Theil. Die Ritter u. Dom Kirche in Reval. Zusammengestellt von Wold. B. Hoyningen Huene. (mit einer kurzen Einleitung über die Domkirche).
- TLA.239.1.3. Tallinna Soome-Rootsi Püha Mihkli kogudus, meetrikaraamatud, sündide ja surmajuhtumite registreerimise raamat, 1789–1817 [Revaler finnisch-schwedische St. Michaelis Gemeinde, Geburten- und Totenregister 1789–1817].
- TLA.1212.1.55. Acta in Sachen der Buchhandlung F. Brockhaus wider Herrn Buchhändler P. Gedner in pto debiti (23.05.1832–12.09.1832).

Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu (TLÜAR) baltika kogu

Sissetulnud raamatute registreerimisraamatud

- Estländische allgemeine Bibliothek. 1. Verliehene Bücher. 2. Abgegebene. 3. Hinzugekommene. [9.03.1844–10.09.1867]
- Ehstländische öffentliche Bibliothek. Abschrift über die Anzahl der Bände und Werke in der Ehstländischen öffentlichen Bibliothek. Begonnen im Jahr 1863.

KIRJANDUS

- Album 1859** = Album der Ehstländischen Ritter- und Domschule zu Reval vom 2. März 1834 und bis 2. März 1859. Toim Director Dr. Julius Kirchner. Reval: Lindfors Erben.
- Album Academicum 1889** = Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Toim A. Hasselblatt (Dorpat), Dr. G. Otto (Mitau). Dorpat: Mattiesen.
- Beilage 1825** = Beilage zu Nr. 16. des Ostsee-Provinzen-Blattes. Dienstag, 21. IV, lk 67–68.
- Bey dem Danckwart und Sennenbergischen Hochzeits-Feste welches am 22sten Julii 1770 in Dorpat vergnügt begangen wurde, widmete gegenwärtiges Hirtenlied dem werthen Brautpaare ein ergebener Freund und Diener. gedruckt, Schloss Ober-Pahlen. [1770].** <http://dspace.ut.ee/handle/10062/27584>
- BAK (ilmumas)** = Balti kirjakultuuri ajalugu. Kirjandus. Peatoim Liina Lukas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- BLKÖ 1858** = Eckardt, Siegfried Gottfried, genannt Koch. – Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 3. kd: Coremans–Eger, lk 419–421. https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Eckardt,_Siegfried_Goththilf
- BLKÖ 1865** = Kotzebue, August von. – Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Von Dr. Constant von Wurzbach. Wien. 13. kd: Kosarek–Lagkner, lk 45–54. https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Kotzebue,_August_von
- Buchholtz, Alexander 1888.** Deutsch-protestantische Kämpfe in den baltischen Provinzen Russlands. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Bürgerbuch Dorpat 1938** = Bürgerbuch der Stadt Dorpat, 1719–1797. Bearbeitet und herausgegeben von Axel C. G. Rosenberg. Tartu: Krüger.
- Cantrell, Mike; Cantrell, Olga 2010.** A Bolton-King-Beck-Klemm-Grooten family reunion! <https://cantrell.cc/2010/05/12/a-grooten-family-reunion/>
- Couture, Selena; Dick, Alexander (toim) 2017.** Richard Brinsley Sheridan, Pizarro: A Tragedy in Five Acts. (Broadview Editions.) Peterborough: Broadview Press.

- DBBL** = Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960, im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission begonnen von Olaf Welding und unter Mitarbeit von Erik Amburger und Georg von Krusenstjern hrsg. von Wilhelm Lenz. Köln–Wien: Böhlau, 1970.
- Ebrard, Friedrich Clemens 2011.** Neue Briefe Wilhelm von Humboldts an Schiller 1796–1803. Paderborn: Salzwater. (Reprint des Originals von 1911.)
- Eesti muusikalugu 2025** = Kristel Pappel, Toomas Siitan, Anu Schaper, Anu Kõlar, Heidi Heinmaa, Tiit Ernits, Aleksandra Dolgoplova. Eesti muusikalugu. 1. kd. Peatoim T. Siitan. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia Kirjastus.
- Estländische Gouvernements-Zeitung** 16. VI 1858, nr 24, lk 421; 23. VI 1858, nr 25, lk 445; 21. VIII nr 29, lk 559.
- Estländische Gouvernements-Zeitung** 27. II 1871, lk 80.
- ETBL** = Eesti teaduse biograafiline leksikon. 3. kd. Peatoim Jaak Aaviksoo. Teadusajaloo ja Teadusfilosoofia Eesti Ühendus. Tallinn, 2013.
- Friedenthal, Tiina-Erika 2020.** Võitlus ja väitlus teatri üle Eesti- ja Liivimaal 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses. (Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 40.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/67086>
- Gerlach, Klaus; Liivrand, Harry; Pappel, Kristel (toim) 2016.** August von Kotzebue im estnisch-deutschen Dialog. (Berliner Klassik 22.) Hannover: Wehrhahn.
- Gosch, Marcella 1939.** „Translators” of Kotzebue in England. – Monatshefte für Deutschen Unterricht, kd 31, nr 4, lk 175–183.
- Honig & Zoonen, J.** – Zaanse Papiergeschiedenis. <http://zaansepapiergeschiedenis.nl/historie/familiebedrijven/honig-zoonen-j/>
- Jürjo, Indrek 2011.** Eestimaa Kirjanduse Ühing 1842–1918. – Idee ja ühiskond. Balti provintside mõtte- ja kultuuriloost 18.–19. sajandil. Koost Inna Põltsam-Jürjo, Tõnu Tannberg. Ajalooarhiiv, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 226–281.
- Kaur, Kairit 2018a.** Inglise luule ja draama baltisaksa retseptioonist. Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu põhjal. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 365–381. <https://doi.org/10.54013/kk726a2>
- Kaur, Kairit 2018b.** Totentanz and Graveyard Poetry: About the Baltic German Reception of English Graveyard Poetry. Tlk Lauri Pilter. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 21–22, lk 26–49. <https://doi.org/10.7592/methis.v17i21/22.14583>
- Kaur, Kairit 2021a.** „Ossiani lauludest” ja baltisakslaste ossianismist I. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 886–902. <https://doi.org/10.54013/kk766a3>
- Kaur, Kairit 2021b.** „Ossiani lauludest” ja baltisakslaste ossianismist II. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 985–1005. <https://doi.org/10.54013/kk767a3>
- Kaur, Kairit 2021c.** Erste Begegnungen: über Angelsachsen, England und Engländer in deutschbaltischen Zeitschriften um 1800. – Medien der Aufklärung – Aufklärung der Medien. Die baltische Aufklärung im europäischen Kontext. (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 86.) Toim Liina Lukas, Silke Pasewalck, Kaspar Renner, Vinzenz Hoppe. Berlin–Boston: De Gruyter Oldenbourg, lk 333–350. <https://doi.org/10.1515/9783110774399-020>
- Kaur, Kairit 2023a.** Eestimaa kirjanaise Christiane Gertrude von Kotzebue kujunemiskeskonnast. – Muutused, ümberkorraldused, uuendused. Varauusaja arengujooned

- Eesti- ja Liivimaa 1520–1800. (Acta Universitatis Tallinnensis. Humaniora.) Toim Marten Seppel, Madis Maasing. Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 604–620.
- Kaur, Kairit 2023b.** The Seasons by James Thomson and the Baltic German Poetry about the Seasons in the Era of Baltic Enlightenment. – *Interlitteraria*, kd 28, nr 2, lk 301–315. <https://doi.org/10.12697/IL.2023.28.2.9>
- Košenina, Alexander; Pappel, Kristel; Liivrand, Harry (toim) 2017.** August von Kotzebue: Ein streitbarer und umstrittener Autor. (Berliner Klassik 25.) Hannover: Wehrhahn Verlag.
- Kotzebue, August von 1843.** August's von Kotzebue ausgewählte prosaische Schriften. Enthaltend: die Romane, Erzählungen, Anekdoten und Miszellen. 45. kd. Wien: Klang.
- Kotzebues Dramen.** Ein Lexikon. Koost Johannes Birgfeld, Julia Bohnengel, Alexander Košenina. Hannover: Wehrhahn, 2011.
- Lehrer-Album 1862** = Lehrer-Album des Revalschen Gymnasiums 1631–1862. Koost Alexander Julius Berting, Oberlehrer der griechischen Sprache. Reval: Gressel.
- Löhndorf, Karl Ludwig 2009.** Marmontel als intermediale Quelle. Neues zur Rezeptionsgeschichte von Jean-François Marmontels „Bestsellerroman“ *Les Incas, ou la destruction de l'empire du Pérou*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Lang.
- Matlaw, Myron 1955.** English versions of *Die Spanier in Peru*. – *Modern Language Quarterly*, kd 16, nr 1, lk 63–67. <https://doi.org/10.1215/00267929-16-1-63>
- Milburn Jr., Douglas 1969.** The popular reaction to German drama in England at the end of the eighteenth century. – *Rice University Studies*, kd 55, nr 3, lk 149–162.
- Narvaer Bürgerbuch** = Narvaer Bürger- und Einwohnerbuch 1704–1840. Koost Dirk-Gerd Erpenbeck. Herne: Selbstverlag der AGoFF, 2014.
- Neumann, Wilhelm 1919.** Friedrich Franz Kosegarten. – *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*, kd 83, lk 59–74.
- Omanikumärgid vanaraamatus 2008** = Omanikumärgid vanaraamatus. Artiklite kogumik. Ownership Marks in Old Books: Collection of Articles. Владельческий знак на старинной книге: сборник статей. Koost, toim Larissa Petina. Tlk Ruth Hiie, Inna Saaret, Sirje Lusmägi. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Plumptre, Anne 1800.** Sketch of the Life and Literary Career of Augustus von Kotzebue; with the Journal of his Tour to Paris, at the Close of the Year 1790. Written by himself. To which is subjoined, an Appendix, including a general Abstract of Kotzebue's Works. London.
- Reed, Susan 2014.** How Jane Austen saved August von Kotzebue. – *British Library. European Studies blog* 27. VI. <http://blogs.bl.uk/european/2014/06/how-jane-austen-saved-august-von-kotzebue.html>
- Reimo, Tiit 1998.** Eesti Akadeemiline Raamatukogu [Estonische Akademische Bibliothek]. – *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken*. Koost Bernhard Fabian. Kd 7.2, Finnland, Estland, Lettland, Litauen. Hildesheim–Zürich–New York: Olms-Weidmann, lk 85–92.
- Reimo, Tiit 2008.** Anglofiil Eestis. Pilguheit Conrad Joseph de Nussi raamatukokku. – *Omanikumärgid vanaraamatus. Artiklite kogumik. Ownership Marks in Old Books: Collection of Articles. Владельческий знак на старинной книге: сборник статей*. Koost, toim Larissa Petina. Tlk Ruth Hiie, Inna Saaret, Sirje Lusmägi. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 25–33.

- Reimo, Tiit; Robert, Kyra (koost) 1992.** Eestimaa Kirjanduse Ühing 150 ja tema raamatukogu. Näituse kataloog. Tallinn: Eesti TA Raamatukogu.
- Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon, nebst Geschichte des Rigaer Theaters und der Musikalischen Gesellschaft. Koost Moritz Rudolf.** Riga: Kymmel, 1890.
- Robert, Kyra 1962.** Eesti NSV TA Keskraamatukogu koosseisu kuuluva Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu ajalugu. (Diplomitöö.) ENSV Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder, raamatukogunduse osakond.
<http://www.etera.ee/zoom/24172/view?page=1&p=separate&tool=info>
- Robert, Kyra 1992.** Eestimaa Kirjanduse Ühing (1842–1940) ja tema raamatukogu. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 449–458; nr 9, lk 535–543.
- Rosen, Elisabeth von 1910.** Rückblicke auf die Pflege der Schauspielkunst in Reval. Festschrift zur Eröffnung des neuen Theaters in Reval im September 1910 von Baroness Elisabeth Rosen, hrsg. vom Revaler Deutschen Theaterverein. Melle (Hannover): Haag.
- Saagpakk, Maris 2012.** „Mit Bitterkeit werden wir nichts bessern” – die Tallinner (Revaler) Zeitschrift des Aufklärers August von Kotzebue. – Von Kotzebue bis Fleming. Sprach-, Literatur- und Kulturkontakt im Baltikum. Toim Mari Tarvas, Heiko F. Marten, M. Saagpakk, Aigi Heero, Helju Ridali, Merle Jung. Würzburg: Königshausen und Neumann, lk 81–102.
- Saagpakk, Maris 2016.** Die koloniale Liebe – zur Darstellung der nicht-standesgemäßen Beziehungen in den Revaler Stücken August von Kotzebues. – August von Kotzebue im estnisch-deutschen Dialog. (Berliner Klassik 22.) Toim Klaus Gerlach, Harry Liivrand, Kristel Pappel. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, lk 75–86.
- Saagpakk, Maris 2017.** Zur Rezeption von Dramen August von Kotzebues in Estland. – August von Kotzebue: Ein streitbarer und umstrittener Autor. (Berliner Klassik 25.) Toim Alexander Košenina, Kristel Pappel, Harry Liivrand. Hannover: Akademie der Wissenschaften, lk 137–154.
- Saagpakk, Maris 2018.** August von Kotzebue im Kontext der estnischen Übersetzungsgeschichte. – Nordisch-Baltisches Germanistentreffen 2018. Abstracts. Kopenhagen, lk 35–36.
- Saagpakk, Maris 2021.** Die Dramabearbeitung als Übersetzung der Theaterkultur? August von Kotzebue's Der Wirrwarr, oder der Muthwillige auf Estnisch. – Tysk(a) – saksa – väcu – vokiečių – įyska 2020. Teil 2: Germanistische Literatur- und Kulturwissenschaft. Ausgewählte Beiträge zum „XI. Nordisch-Baltischen Germanistentreffen” in Kopenhagen vom 26.–29. Juni 2018. (Nordeuropäische Arbeiten zur Literatur, Sprache und Kultur 11.) Toim Mirjam Gebauer, M. Saagpakk. Berlin: Peter Lang, lk 69–82.
- Saagpakk, Maris 2022.** Trivalliteratur als Weltliteratur. Die Rezeption August von Kotzebues im Osten Europas unter Berücksichtigung des Übersetzers August Kitzberg in Estland. – Jahrbuch für Internationale Germanistik. Wege der Germanistik in transkultureller Perspektive. Toim Laura Auteri, Natascia Barrale, Arianna Di Bella, Sabine Hoffmann. Bern: Peter Lang Verlag, lk 105–118. <https://doi.org/10.3726/b19958>
- Sakova, Aija 2017.** Valu, mälu, kirjandus. Kirjanduskriitikat ja vestlusi aastatest 2004–2017. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Schröter, Axel 2011.** August von Kotzebue: Erfolgsautor zwischen Aufklärung, Klassik und Frühromantik. Weimar: WV, Weimarer Verlagsgesellschaft.

- Seider, Friedrich Samuel 1881.** Die Leiden des Pastors Seider: nebst anderen Seider betreffenden Mittheilungen, von ihm selbst geschrieben. Hrsg. von A. W. Fechner. Leipzig: Steinacker.
- Strohschänk, Johannes 1992.** William Dunlap und August von Kotzebue: deutsches Drama in New York um 1800 = William Dunlap and August von Kotzebue: German drama in New York around 1800. Stuttgart: Heinz.
- Tarvas, Mari; Marten, Heiko F.; Saagpakk, Mari; Heero, Aigi; Ridali, Helju; Jung, Merle (toim) 2012.** Von Kotzebue bis Fleming: Literatur-, Kultur- und Sprachkontakt im Baltikum. Würzburg: Königshausen und Neumann.
- Teatrileksikon** = Kotzebue, August von. – Eesti teatri biograafiline leksikon. Eesti Teatriliit. http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/kotzebue_august_friedrich_ferdinand_von2
- Thompson, L. F. 1928.** Kotzebue. A survey of his progress in France, and England preceded by a consideration of the critical attitude to him in Germany. Paris: Champion.
- Tiisel, Kaja 2001.** Tallinna Toomkooli raamatukogu arengulugu ja koostis. – Vana Tallinn, kd 11, nr 15, lk 9–144.
- Watson, George (toim) 1971.** The New Cambridge Bibliography of English Literature. Kd 2, 1660–1800. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Franz Eduard 1850.** Rede bei der Jahresfeier der Stiftung des unter dem Schutz Ihrer kaiserlichen Hoheit der Frau Großfürstin Caesarewna Maria Alexandrowna stehenden Rettungshauses in Reval von Dr. Franz Eduard Weber, Oberlehrer der Religion an der Ritter- und Domschule in Reval, Director der pädagogischen Abtheilung der Ehstländischen literarischen Gesellschaft und Mitglied des Verwaltungsraths des Kinder-Rettungshauses nebst Jahresbericht und Gesetz des Kinder-Rettungshauses. Reval: gedruckt bei Lindfors Erben.
- Wistinghausen, Henning von 1995.** Die Kotzebue-Zeit in Reval: im Spiegel des Romans „Dorothee und ihr Dichter“ von Theophile von Bodisco. Tallinn: H. von Wistinghausen.
- Wistinghausen, Henning von 2016.** Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich. Die Revaler Logen 1773–1820. Mit einem biographischen Lexikon. I kd. Köln–Weimar–Wien: Böhlau.

Kairit Kaur (snd 1978), PhD, võrdleva kirjanduse teadur Tartu Ülikooli maailmakirjanduse õppetoolis (Ülikooli 16, 51003 Tartu), kairit.kaur@ut.ee

Pizarro in Estonia: English adaptations of August von Kotzebue's works in Estonian libraries and their provenance

Keywords: August von Kotzebue, Richard Brinsley Sheridan, Baltic German, English, reception, provenance

Around 1800, the German dramatist August von Kotzebue was immensely popular in the Anglophone world. Since his fame as a playwright began in Tallinn and he was married to three noblewomen from Estonia, this article examines whether any of the

numerous English adaptations of his works reached Estonia. Based on the collections of Estonian research libraries, it appears that only a few such texts have survived: Kotzebue's memoirs describing his deportation to Siberia in 1800, and two adaptations of his play *Die Spanier in Peru*, one by Richard Brinsley Sheridan and another by Thomas Dutton. By analyzing marks of provenance and accession book entries, the study attempts to identify the owners of these volumes in order to determine the readership of English-language books in Estonia. It seems that the censorship policies of the Russian Empire around 1800 prevented the import of English editions at the height of Kotzebue's fame in England (1798–1800). The earliest evidence of an adaptation in Estonia dates from 1819, the year of Kotzebue's assassination, in Tartu. The copy of Sheridan's *Pizarro* held at the Tallinn University Academic Library is probably a counterfeit edition of an English print (1799), very likely produced in Germany. It belonged either to the teacher and folklorist Alexander Heinrich Neus or Moritz Gedner, the censor of foreign newspapers in Riga, and entered the collection in 1867 or 1868. Dutton's adaptation belonged to Friedrich Wilhelm Becker, a teacher at the Tallinn Gymnasium, and was donated in 1848. The interest in English appears in both cases to coincide with an interest in Swedish. One copy of the Siberian memoirs, translated by Benjamin Beresford (1802), belonged to Oskar Kallas, Estonian ambassador to the United Kingdom in 1922–1934, and is preserved in the Estonian Literary Museum. Another copy of this translation was acquired by the Tallinn University Academic Library in the 21st century, in 2006.

Kairit Kaur (b. 1978), PhD, University of Tartu (Ülikooli 16, 51003 Tartu), Chair of Comparative Literature, Research Fellow, kairit.kaur@ut.ee